

UBAS Nordisk
Universitetet i Bergen Arkeologiske Skrifter

Fra funn til samfunn
Jernalderstudier tilegnet Bergljot Solberg
på 70-årsdagen

Knut Andreas Bergsvik og Asbjørn Engevik jr. (red.)

UNIVERSITETET I BERGEN

1

UBAS – Universitetet i Bergen Arkeologiske Skrifter. Nordisk 1

Copyright: Forfatterne.

Arkeologisk institutt, Universitetet i Bergen
Postboks 7800
5020 Bergen
Norge
www.hf.uib.no/arkeologisk

ISBN: 82-90273-78-9

ISSN: 1503-9811

Redaktører for denne boken

Knut Andreas Bergsvik
Asbjørn Engevik jr.

Redaksjon for serien UBAS

Terje Østigård
Lars Forsberg
Janicke Zehetner

Layout

Christian Bakke og Jan Kåre Wilhelmsen, Formidlingsavdelingen,
Universitetet i Bergen
Foto av Bergljot Solberg: Magnus Vabø, Formidlingsavdelingen, UiB
Forside/omslag: Arkikon, www.arkikon.no

Trykk

PDC Tangen
Papir: Galerie Art Silk 130 g.
Fonter: Adobe Garamond og Myriad

Protosamiska och samiska boplatser i Norrland under tidig metalltid – några tolkningsförslag

Föreliggande artikel är ett försök att lägga fram några tolkningar som berör hur de forntida människorna i Norra Sverige under långa tider har strukturerat och organiserat sitt liv på de boplatser som primärt har använts som basläger för renjakten. Artikeln försöker lägga fram dessa tolkningar i två parallella tidslinjer. Den mest uppenbara tidslinjen är den diakrona, där exempel från epineolitisk tid (2000-1000 f.Kr.), tidig metalltid (1000 f.Kr. –Kr.f.) yngre metalltid (Kr. f.- 1000 e.Kr.) och historisk tid har jämförts med varandra. Den tidslinje som inte är lika uppenbar är själva tolkningsprocessen, som man sällan framställer i text. Här har gjorts ett försök att inkorporera denna i texten. Artikeln avslutas inte med en konklusion, det är istället en markering av att tolkningsprocessen är öppen, att de tolkningar som är föreslagna här inte är slutgiltiga. Skulden för allt detta kan man om man så vill lägga på hermeneutiken.

Figur 1. Översiktskarta över västra Norrland med i artikeln nämnda lokaler

Epistemologisk «positionering»

De flesta nutida arkeologer bekänner sig till en epistemologisk grundsyn som baseras på hermeneutik; litteraturen svämmar över av tolkningar och försök att förstå. Mening och intersubjektivitet har ersatt förklaring och testning som honnörssord. Detta är naturligtvis en utveckling som bättre passar den praxis som det innebär att utöva ämnet. Arkeologi innebär ett sammanfogande av många olika aspekter, ofta i en syntetiserande tolkning. Allt detta är således gott och väl – eller är det?

Med bakgrund i ovanstående är det förvånande att det i majoriteten av de arkeologiska arbeten som har producerats sedan 80-talet i princip bara är i ett eller ett par avsnitt som man kan finna hermeneutiken (ofta i den teoretiska «positioneringen» i inledningen). Jag vill faktiskt hävda att hermeneutiken i de allra flesta fall bara finns på ytan. I många arbeten finns fortfarande den klassiska strukturen inledning-problem-teori-metod-bearbetning-slutsats (eller diskussion). Det här är faktiskt inte bara en formfråga. Jag menar att denna struktur i hög grad bygger på en form som skapades med en positivistisk epistemologi som grund (ett tydligt och närliggande exempel är Forsberg 1985, men det gäller de allra flesta arkeologiska arbeten). Den formen bygger i de flesta fall på vad man skulle kunna kalla en resultatfixering – att det gäller att visa att den hypotes (eller teori eller tolkning) som man börjar med faktiskt visar sig stämma. En parallell med retoriken är närliggande. Det centrala blir en argumentation som syftar till att få övriga forskare att anamma resultatet. Det gäller att ha rätt.

Hermeneutiken innebär dock en förståelsesprocess. Det innebär en resa från en utgångspunkt som brukar benämnas förförståelse via en utmaning av denna genom att konfrontera denna förförståelse eller förutfattade mening (Gadamer 1975) med det som skall förstås. Det vore i detta perspektiv märkligt om man som resultat hamnar på samma punkt som man hade i inledningen. Tanken med hermeneutiken är väl just att nå en kvalitativt ny förståelse. Motviljan inom vetenskapen att faktiskt skildra forskningen som den föregår är tydlig. Istället finns det ofta outtalade normer för hur den *skall* föregå som styr framställningen (och kanske också forskningsprocessen).

Denna artikel är således ett experiment. Den är ett försök att skriva om några aspekter av en personlig tolkningsprocess som har pågått i många år. Problemfältet rör tolkningen av de boplatsspår som finns i Norra Sverige under tidig metalltid. Genom att visa hur frågeställningar växer fram under processen med att analysera arkeologiskt material har jag medvetet vänt mig från resultatfixeringen. Det är antagligen många som tycker att ett sådant framställningsätt verkar ovant och till och med ostrukturerat. Dessa personer bör då ta sig en funderare på vad hermeneutiken egentligen betyder för dem.

Utgångspunkterna för analysförloppet

Arbetet med att studera de norrländska boplatsspåren började i slutet av 70-talet när jag som ny doktorand kom med i det stora tvärvetenskapliga Luleälvsprojektet,

ett projekt där historia, etnologi, nordiska språk, ekonomisk historia, kulturgeografi och ekologisk botanik skulle studera en region i Norrland utifrån olika synvinklar. Den arkeologiska insatsen delades upp i ett antal studier av olika avsnitt av förhistorien (Forsberg 1984,1985; Loeffler & Westfal 1985; Mulk 1993). Min egen insats fokuserades på det gamla boplatSMaterial som kom fram i samband med utbyggnaden av vattenkraften under 50- och 60-talen. Så här i efterhand efter så många studier av det norrländska inlandets förhistoria (Forsberg 1985, 1989, 1996a, 1996b, 2003; Lundberg 1986 1997; Bergman 1990, 1995; Holm 1991; Mulk 1993; Olofsson 1995, 2003; Spång 1997) har man svårt att förstå det utgångsläge som forskningen hade i slutet av 70-talet. De norrländska stenåldersboplatserna sågs länge som omöjliga att utnyttja i analyser på grund av att man förutsatte att de på grund av avsaknaden av stratigrafi var resultatet av upprepade bosättningar under vitt skilda delar av förhistorien (Christiansson 1961:145; Selinge 1976:16; Baudou 1977:26-27 m.fl.). Detta var verkligen också fallet för en del boplatser (Linder 1966). Det logiska felet var snarare att man därigenom såg *alla* boplatser som mer eller mindre oanvändbara för tolkningar av rumslig art:

«The archaeological material consisted of many excavated sites, but very few were C14-dated and in the earlier literature they were regarded as quite hopeless to analyze, this depending on their presumed complexity and mixing».
(Forsberg 1985:v).

Boplatserna sågs tidigare mest som behållare för kultur och förekomsten av klart daterbara och kulturindikerande föremål av sydsandinavisk typ på boplatserna var försvinnande liten. Att man kunde se olika typer av fångstboplatser och också analysera den rumsliga organiseringen av aktiviteter på boplatserna var som bekant något som framkom i samband med den processuella arkeologin under slutet av 60-talet och 70-talet. Denna arkeologi gjorde ett starkt intryck på de studenter som ville frigöra sig från den kulturhistoriskt (och konsthistoriskt) dominerade arkeologin som då fanns i Norden. Det var kanske inte så underligt att dessa inriktningar sågs som en nyckel att låsa upp en del av problemen med de norrländska fångstboplatserna (Forsberg 1985:9-12). Begränsningarna med den processuella arkeologin var dock uppenbara även i denna miljö redan under 70-talet (Forsberg & Westfal 1978; Bergman, Forsberg & Westfal 1980).

Kan socialt rum och gruppsammansättning studeras i det norrländska materialet?

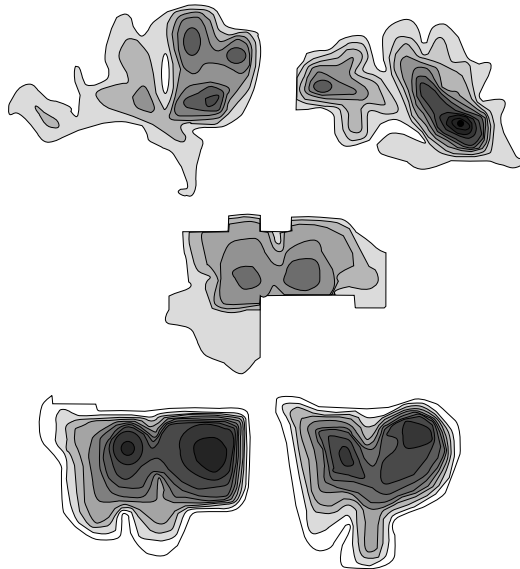
En av de aspekter med det norrländska boplatSMaterialet som upprepade gånger har ansetts som en stor nackdel är avsaknaden av en komplicerad «naturlig» stratigrafi. Ur detaljkronologisk synvinkel är detta säkert sant och det har också medfört att kunskapen om de olika kronologiska faserna för sten- och bronsåldern i Norrland är mindre än vad som är fallet för motsvarande perioder i Sydsandinavien. Det finns dock en annan aspekt av avsaknaden av komplicerad vertikal stratigrafi som

inte har fått tillräcklig uppmärksamhet i litteraturen. På en boplatz med många och komplicerade lager blir dokumentationen oftast inriktad på att se förändringar mellan de olika tidsfaser som representeras i lagerföljden. Detta kan ofta ske på bekostnad av förståelsen av boplatzsytan som en kronologiskt synkron (eller postulerat synkron) helhet. I och med att de allra flesta av boplatzundersökningarna i Norrlands inland i samband med vattenkraftsutbyggnaderna under 1950- och 1960-talen inte hade några komplicerade stratigrafiska förhållanden att arbeta med, grävde man i stället i många fall större sammanhängande ytor. Goda exempel på detta är bland annat undersökningarna vid Varris, Vilhelmina sn där många tusen kvadratmeter grävdes på varje lokal (Hvarfner 1957-58). Detta innebär att man med utgångspunkt i ett sådant material kan börja ställa frågor om hur boplatzsytan har använts och hur rummet har strukturerats utifrån ekonomiska, sociala, och ideologiska utgångspunkter.

Ett stort problem här har varit tron att man måste ha absolut samtidighet mellan de fenomen man studerar för att kunna göra sådana analyser. Vid närmare eftertanke inser de flesta arkeologer att en sådan samtidighet är logiskt omöjlig. Alla arkeologiska lämningar är rester av handlingar och praxis som har en tidlig utsträckning och det är egentligen en arbiträr definition av vad vi tillåter i tidsspridning när vi talar om samtidighet eller icke samtidighet. Skall vi ha några som helst möjligheter att diskutera boplatser som resultat av individers och grupper praxis, måste vi ha en viss möjlighet att se dem som relativt samtida, trots att de i sträng mening egentligen inte är det. Det måste finnas en möjlighet att göra en synkron analys utan att alla fenomen är exakt samtida. Det som blir intressant är ju snarare hur stor tidsspridning som kan tillåtas från fall till fall utan att analysen blir meningslös.

Analysen av Luleälvs materialet – bimodaler = hyddor?

Genom att beskriva och analysera rumsliga mönster på boplatser från Luleälven kunde jag visa att de allra flesta boplatser tvärtemot tidigare försäkringar var användbara för analys och tolkning av rumsliga mönster i varierande grad (Forsberg 1985:Kap. 6.5 och Tab. 6.2). De tolkningar som gavs i avhandlingen var dock relativt begränsade och endimensionella och det har i det norrländska boplatzmaterialet funnits en stor potential i detta avseende som få har utnyttjat vidare (jämför dock Bergman 1995; Spång 1997).

Figur 2. Bimodala avlagskoncentrationer som i artikeln tolkats som hyddor.

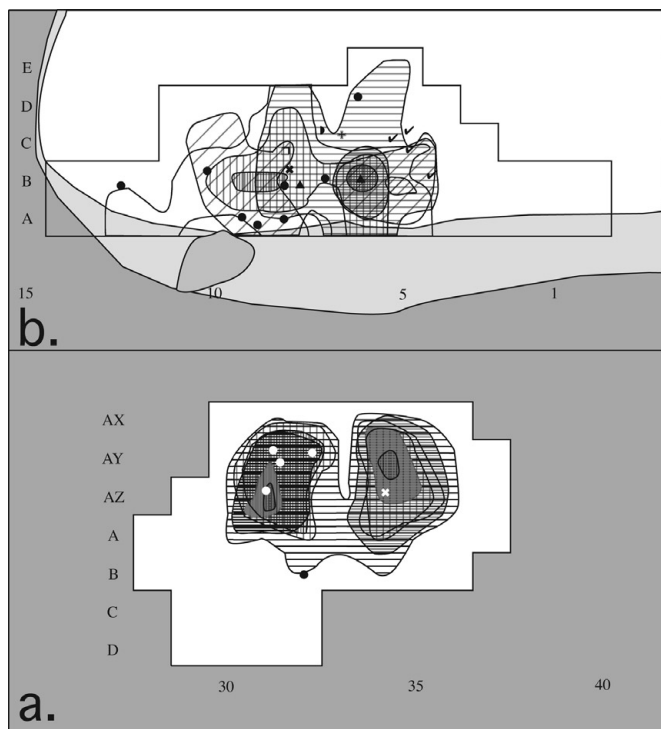
En av huvudpoängerna i den rumsliga analys som genomfördes i avhandlingen var att avslagskoncentrationer av en speciell form (bimodala) och storlek (ca 6 x 4 m) som återkom på boplatser efter boplatser var resultatet av att det hade stått hyddor på boplatserna (Fig. 2). Hyddan begränsade spridningen av avfall och föremål som använts inomhus. På samma sätt som Grøn tolkade sina två mikrolitkoncentrationer som ett resultat av den sociala gruppen (två familjer i varje hydda), tolkades de bimodala avslagskoncentrationerna som ett resultat av att multifamiljen var den grundläggande sociala enheten i samhället (Grøn 1995, jämför Tanner 1979; Riches 1982:66).

En alternativ tolkning som utgår ifrån att koncentrationerna endast var verkstadsplatser för tillverkningen av bifaciala spetsar och att dess form beror på hur avslag föll i timglasform i samband med tillslagningen bedömdes som mindre trolig eftersom en del bimodala koncentrationer har övervikt av tunna avslag och andra av tjocka avslag (Forsberg 1985:256). Om alla koncentrationer enbart var resultatet av spetstillverkning borde alla ha en dominans av tunna avslag.

Ett annat argument mot tolkningen av koncentrationerna som resultat av mänskliga aktiviteter i hyddor har framförts av Bergman (1995:186). Hon menar att de bimodala avslagskoncentrationerna antingen är verkstadsplatser eller depositionsytor när man har rensat boplatsens «bostadsdelar» från avfall. Den skillnad i tolkning mellan bimodala avslagskoncentrationer i skogslandet (verkstadsplatser i boplatsens utkant) och förfjällsområdet (hyddor) som gjordes för Luleälvsboplatserna kritiserar också: «Författaren menar att likheterna, vad avser form och storlek, mellan avslagskoncentrationer i förfjälls- respektive skogsområdet, inte motiverar skilda tolkningsmodeller» (Bergman 1995:187). Man kan mot detta anföra att hon själv använder olika tolkningsmodeller när hon säger att det antingen rör sig om verkstadsplatser eller sekundärt avfall. Hon säger vidare att det är osannolikt att man har tillverkat spetsar inomhus med «hänsyn till de olägenheter som förekomsten av vassa avslag inne i en hydda torde ha medfört» (1995:187).

En stark orsak till hennes tolkning är säkert att hon i sitt boplatsermaterial tydligen inte har iakttagit sådana bimodala avslagskoncentrationer som nämns för förfjällsboplatserna från Luleälven. «There is no indication of bimodal flake concentrations reflecting hut surfaces as Forsberg proposes» (Bergman 1995:207). Här måste man dock föra fram det enkla faktum att Bergman i hela sitt boplatsermaterial endast har ett par förfjällsboplatser. Vid närmare examination av Bergmans egen dokumentation av dessa, ser man att det här faktiskt förekommer bimodala avslagskoncentrationer av just det slag som har anförts för Luleälvsområdet, till exempel på Raä 271a, Herranjarka, Riebnes och Raä 296, Sädvajaure (Bergman 1995:Fig. 5:78 och Fig. 5:86).

Avslagskoncentrationen på Raä 271a var bimodal och mätte ca 6 x 4 m. Den innehöll skrapor i den ena toppen och ett förarbete till en spets i den andra (Fig. 3a). Bergman tolkar den som verkstadsplats för spetsar där också skrapor och knivar av mörk kvartsit tillverkats eller omretuscherats (1995:174). På boplatserna vid Sädvajaure kan man, om

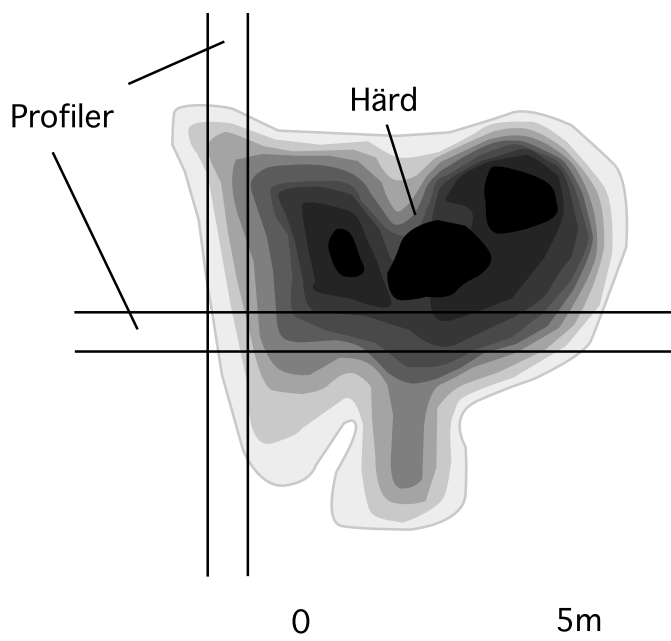
Figur 3.
 Bimodaler från a) Herranjarka,
 Arjeplogs sn
 b) Sädvaure, Arjeplogs sn

man kombinerar de tre olika råmaterialens spridning, se en större koncentration med två toppar – en bimodal koncentration (Fig. 3b). Den skulle i så fall ha måtten 6 x 4 m. Till denna bimodala koncentration är fynden koncentrerade: skrapor i de tre olika råmaterialen, spetsar av skiffer, slagg och textilkeramik, liksom ett förarbete till en spets i ljus kvartsit.

Bergman säger i sin summering av lokalen att «Även om graden av samtidighet mellan de olika fyndkategorierna inte kan fastställas påvisar depositionsytans begränsade omfattning, men varierande innehåll, en avsiktlig och upprepad disposition av lokalens yta, vilken kännetecknar längre vistelser snarare än korta uppehåll. Mot denna bakgrund kan lokalen karaktäriseras som en lägerplats» (Bergman 1995:183). Det förefaller enligt min mening som om den sannolikaste förklaringen till att man här har olika typer av aktiviteter inom samma begränsade område är att det på denna lägerplats har funnits en fysisk struktur (en hydda) som har begränsat och strukturerat den «avsiktliga och upprepade disposition av lokalens yta» som Bergman observerar.

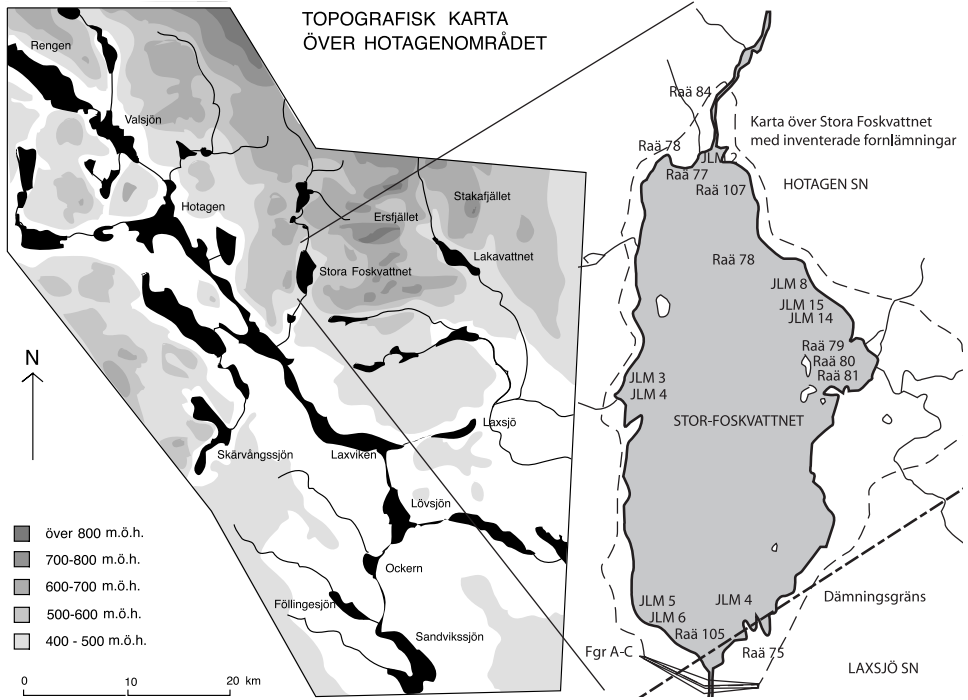
Argumentet att man hellre tillverkade stenredskap utomhus på grund av att avslagen skulle ha skurit innevägnarna i hyddan kan rätt enkelt avvisas genom det faktum att de flesta kända etnografiska exemplen på hyddor har haft granris eller liknande material som första isolerande skikt mot markytan. Små föremål som fallit ner här och inte har haft något större värde för hyddans innevägnare bör ha lämnats kvar. Avslag från spetstillverkning kan mycket väl tillhöra en sådan kategori.

Ett starkt argument för tolkningen av avslagskoncentrationerna som hyddor är exemplet Keddek 1160 där en avslagskoncentration kunde visas sammanfalla med en svag försänkning i markprofilen och en vall som löper runt koncentrationen (Fig. 4, Forsberg 1985:Fig. 6.95). Ytterligare ett starkt argument rör sammansättningen av många olika fyndkategorier som representerar olika slags aktiviteter på samma yta. Förekomsten av skrapor och retuscherade avslag tillsammans med rester från spetstillverkningen skulle i och för sig kunna tolkas som att man använt avslag och skrapor i samband med spetstillverkning och/eller skaftning av pilar. På Keddebopplatsen gjordes dock slitspårsanalyser av skrap- och avslagsmaterialet och resultatet för skraporna i de bimodala koncentrationerna visar antingen inga skador alls, eller att man hade använt skraporna på mjukt material. Om man använt skraporna för exempelvis underhåll och tillverkning av tryckstockar och mjukhammare av horn/ben eller pilskaft av trä, borde man här ha iakttagit skador av hårt material. Då det dessutom förekommer keramik, råasbest och ett bryne i samma koncentration där spetstillverkningen och skrapor och retuscherade avslag som använts på mjukt material förekommer är det mest sannolikt att det rör sig om en hydda där man har utfört alla dessa olika aktiviteter.

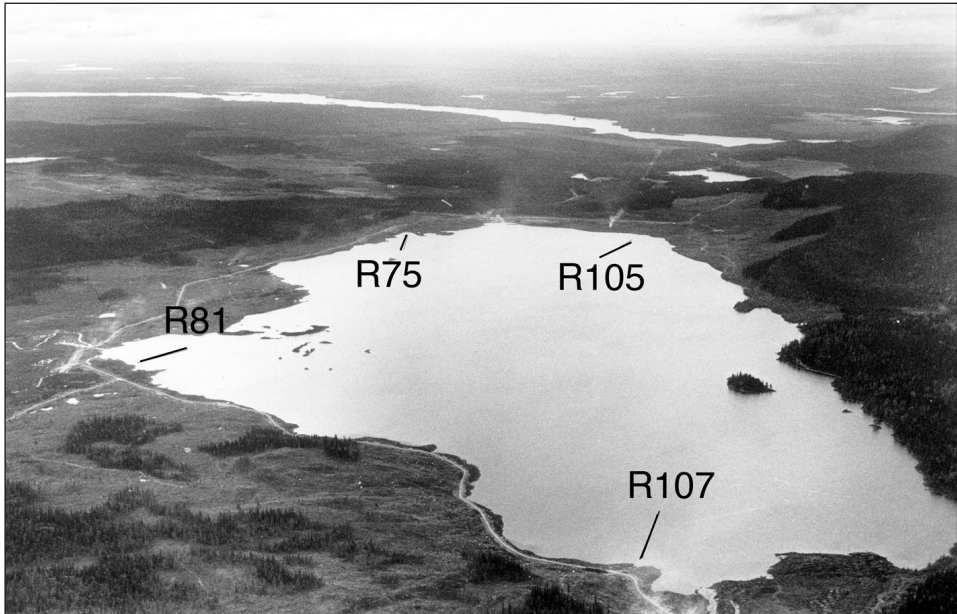

Figur 4.
Den bimodala avslagskoncentrationen från 1160 Keddek, Jokkmokk sn, Lule älv, La. som utgjorde utgångspunkten för tolkningen av avslagskoncentrationerna som hyddor.

Analysen av Luleälvs materialet stannade dock i och med konstaterandet att det rörde sig om hyddor. I och med den större tolkningsfrihet som finns i dagens arkeologi som resultat av att man i hög grad har vänt sig från positivistiska och empiricistiska grundhållningar, är det hög tid att försöka gå vidare med att tolka dessa boplatser. Ett sådant arbete pågår och de aspekter som tas upp i denna artikel är bara en liten del av det arbetet och rör primärt materialet från Foskvattnet.

Figur 5. Karta över Foskvattnet med de undersökta lokalerna utsatta.

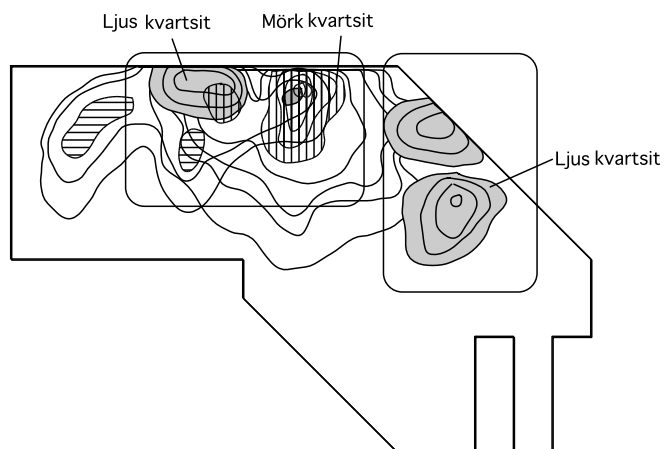
Vidareföring av tolkningen – fallstudier vid Foskvattnet, N Jämtland

Undersökningarna vid Foskvattnet 1988 föranleddes av en utbyggnad av vattenkraften vid ett biflöde till övre Hårkan, Foskvattensån, med sjöarna Lilla och Stora Foskvattnet. Foskvattensjöarna inventerades först 1973 under Raä:s fornminnesinventering för den ekonomiska kartan. Då påträffades bl a 6 boplatser och två fångstgopssystem vid Stora Foskvattnet och ett gropsystem vid Foskvattensåns utlopp i Hotagen (Fig. 5). 1986 inventerades dämningområdet runt sjön åter i samband med den förestående vattenkraftutbyggnaden och ytterligare 9 boplatser och fyndplatser lokaliserades.

1988 satte så arbetena igång med prov- och slutundersökningar av lokaler inom Foskvattensåns dämningområde. Av totalt 13 boplatser gjordes provundersökningar av 10 boplatser med den så kallade TIS-metoden. Den innebär att man utifrån en centralpunkt drar linjer radiellt åt olika håll. Längs dessa linjer grävs sedan provgropar med jämna mellanrum. Centralpunkten läggs i det man enligt inventeringsresultatet bedömer vara centrum av boplatserna.

Vid provundersökningarna efterstävade man att gå tillräckligt långt in från stranden för att kunna täcka de möjliga boplatsytor som fanns innanför strandplanet. Frågan om hur långt man borde gå in från stranden var inte lika svår vid Foskvattnet som vid andra sjöar längre ner i skogsområdet, de mikrotopografiska förutsättningarna för bosättning vid Foskvattnet minskar kraftigt när man rör sig mer än 20-30 m in från stranden. Grovblockig och starkt lutande terräng tar då vid. Det enda undantaget är ett område på den östra stranden av Stora Foskvattnet, där två mindre vattendrag rinner in i sjön.

Mellan 300 och 900 m² täcktes av provundersökningarna på varje lokal. Vid 5 av lokalerna bestämdes att fortsätta undersökningen med slutundersökning. Av de övriga fem lokalerna var det endast två (raä 77 och 78) som gav mer än något enstaka avslag vid TIS-undersökningen. Boplatserna vid Stora Foskvattnet ligger vid sjöns in- och utlopp. Det enda övriga koncentrationsområdet av boplatser ligger just där Svartån rinner in i sjön.

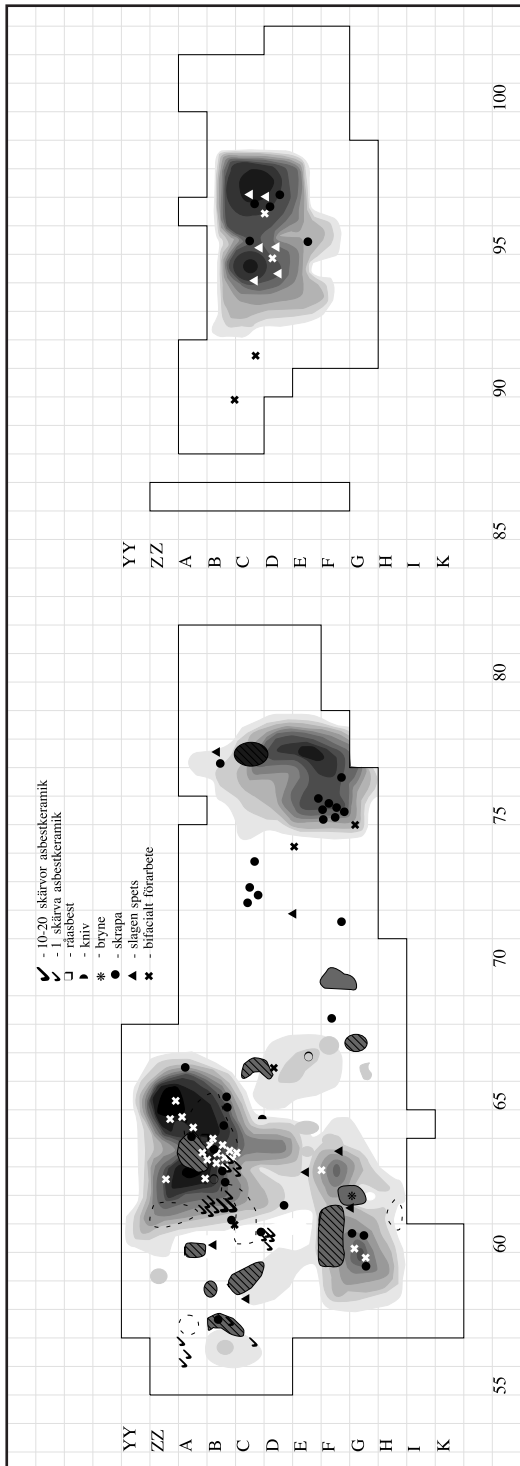

Figur 6.
Bimodaler som tolkats som
hyddor på lokal R105, Stora
Foskvattnet, Hotagen sn, Jä.

Boplatser med indikationer från epineolitikum och tidig metalltid är flera: Raä 105, 81 och 107, Hotagens sn samt Raä 75, Laxsjö sn. Gemensamt för alla de tre förstnämnda boplatsslokalerna är förekomsten av bimodala avslagskoncentrationer. Enligt resonemanget ovan, finns det tillräckligt med argument för att tolka dessa som hyddor. På Raä 105 kan man se en koncentration som går igenom lager 1-3 och som har många olika fynd och avslag av olika råmaterial. Denna koncentration låg ca 10 m från strandlinjen, precis i övergången från strandplan till skogsmark. Den var vänd med ena långsidan mot vattnet och låg alltså parallellt med stranden (Fig. 6). I min analys av Keddekboplatsen uppmärksammade jag också förekomsten av en «tunga» som gick ut ifrån avslagskoncentrationerna ungefär på mitten (Fig. 7, se också Forsberg 1985:255). Tolkningen utgick ifrån det rör sig om avslagsmaterial som har dragits med i samband med passage ut och in i hyddan genom ingången. På Keddekboplatsen låg hyddorna parallellt med strandlinjen och hade «tungan» eller ingången placerad mot vattnet som låg ca 5 m bort (Fig. 7). På den stora avslagskoncentrationen på Raä 105 kan man se att det finns en större utbuktning mot S, bort från vattnet (Fig. 6). Det kan röra sig om ingången till hyddan, men schaktkanten i N skär en del av avslagskoncentrationen här, så det är teoretiskt möjligt att grävning av några kvadratmeter längre mot N kunde ha gett en säker indikation om det här fanns en liknande utbuktning eller tunga. Lokalen ligger väldigt exponerat på sjöns S strand, som är rak utan några vindfång överhuvud taget i form av små öar eller uddar (Fig. 8). Att lägga ingången bort från vattnet kan vara gynnsamt vid starka nordliga vindar.

Figur 8. Fotoöversikt, R 105, Foskvattnet.

Figur 7. Översiktsplan av lokal 1160, Keddek, Lule älv.

Analyserar man avslagskoncentrationen närmare kan man se att den mörka kvartsiten dominerar den östra delen eller «toppen» av avslagskoncentrationen och den ljusa kvartsiten den västra. Detta verkar kanske något märkligt, men det kan vara av intresse att jämföra detta mönster med det som diskuteras av Knutsson m fl för mesolitiska lokaler i Mellansverige (Knutsson et al. 1999:112-113). Här har man avslagskoncentrationer av porfyr och tuff på båda sidor om en härd, där porfyren dominerar på den ena sidan och tuffen på den andra (Knutsson et al. 1999:Fig. 12). Knutsson m.fl. noterar att man har en distinktion mellan svart och vitt råmaterial på boplatsen och föreslår att detta hänger ihop med «the presence of inter-group symbolism related to individuals or groups of individuals within a social category» (1999:112).

Om tolkningen som Grøn och jag själv gör, att de två delarna av hyddan utnyttjas av var sin familj är riktig, skulle så en sådan «svart-vit världsbild» kunna referera till olika sociala roller i en multifamilj. Riches visar i sitt centrala arbete om social organisation i nordliga fångst samhällen att den primära hushållsenheten i de många eskimåsamhällena utgörs av ett par familjer med släktskapsband mellan varandra (Riches 1982:56-102). En liknande social organisation skulle mycket väl kunna vara tänkbar under epineolitisk tid i Norrland utifrån jaktens betydelse och det mobila levnadssättet.

En annan aspekt på indelning av hyddor enligt sociala kategorier är förstås genderbaserade skillnader. Engelstad påpekar att svårigheter att tolka genderrelaterade aktiviteter hänger ihop med att vi vet relativt lite om hur sådana visar sig i det arkeologiska materialet. Grundantagandet är ofta att om man har en dualitet i artefaktmönstren och en dikotomi vad gäller artefakttyper har man försökt knyta det till en motsvarande dualitet vad gäller genderroller (Engelstad 1991:51). Hon påpekar att det kan finnas många andra orsaker till sådana mönster och att gender ofta kan ha uttrycks på mindre direkta sätt. Det vore naturligtvis säkrare att inte göra någon tolkning i detta fall, men samtidigt tror jag det är viktigt att påpeka mönstren i hyddorna och att bidra med en tolkning. På det viset aktualiseras frågan och andra forskare kan lägga fram argument för eller emot tolkningen.

Man kan se en viss motsättning mellan tolkningsmodellerna med referens till hyddan vid Raä 105. Modellen med två familjer förklarar ganska bra fördelningen av avslag i hyddan, där tillverkning av stenredskap försiggår i hyddans två motsatta delar. Studerar man fyndens fördelning i hyddan får man däremot en annan bild. Merparten av bifaciala förarbeten, skrapor och retuscherade avslag förekommer i den östra delen, medan asbestkeramik och ett nätsänke ligger i den västra delen. Detta mönster kan ju vara en tillfällighet, men det faktum att samma mönster finns på Keddeklokalen gör att man måste fråga sig om det här framträder en sådan dualitet som nämns ovan. På Keddeklokalen förekommer dock skrapor och retuscherade avslag mer jämnt spridda än på Raä 105. Utifrån det relativt stora antalet fynd, förekomsten av avslag av olika råmaterial och att avslagskoncentrationen går genom fyra lager, kan man

tolka platsen så att hyddan på Raä 105 varit föremål för upprepad bosättning och alltså varit använd under en längre tid.

Den andra avslagskoncentrationen på Raä 105 ligger bara någon meter österut från den ovan diskuterade hyddan. Detta gör det föga troligt att de har varit i bruk samtidigt. Tyvärr fick C14-dateringarna från lokalen alltför stora standardavvikelser för att kunna diskutera finkronologi. Om man hade tagit fler kolprover och analyserat dessa med acceleratorteknik, hade situationen kanske varit annorlunda. Överhuvudtaget kan man säga att ett mer omfattande bruk av C14-analyser på arkeologiska lokaler skulle vara av godo (mer resurser).

Denna andra koncentration kan också tolkas som en hydda utifrån form och storlek, men har antagligen varit använd under mycket kortare tid. Argument för detta är bland annat att den indikeras av avslag av bara ett råmaterial; att den bara förekommer i ett lager (L2) och att den innehåller ett mindre antal fynd. Den har legat med kortsidan mot sjön, och eftersom grävningsschaktet skär koncentrationen i Ö och NÖ, är det svårt att avgöra var ingången har varit placerad (sannolikt i öster). Fynden fanns nästan alla i den S delen av hyddan och utgjordes av förarbeten, spetsar, keramik och ett retuscherat avslag. Här kan vi se att den dikotomi som iaktogs för den första hyddan, inte gäller. Istället får vi en dualitet som består i närvaro/frånvaro av fynd.

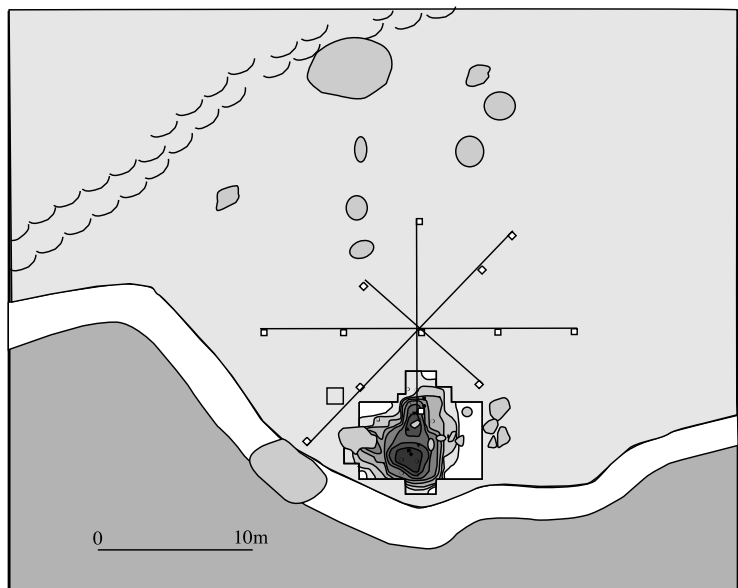
Det är också intressant att se, att vi har två områden i anslutning till hyddorna med specifika aktiviteter. På lokalens V del, några meter från hydda 1, ligger ett område med fynd av asbestkeramik, asbestlera och råasbest. Det rör sig uppenbart om ett område där man har tillverkat asbestkeramiken. Hulthén nämner att det finns få områden i Norrlands inland med goda keramikleror (1991:48). De få lokaler där sådana har funnits tolkas av henne som produktionsscentra. Det kan dock vara på sin plats att notera att hennes undersökningsområde gällde Norrlands inland från Ångermanälven och norrut, och det är möjligt att den annorlunda geologin i centrala Jämtland kan utgöra en skillnad här: att det i detta område finns rikligare förekomster av lämpliga keramikleror.

I anslutning till härden på lokalens S del ligger också ett område med fragment av slagna spetsar samt några skrapor och retuscherade avslag. Om man utgår ifrån avslag skoncentrationerna, har hyddorna på Raä 105 varit ca 6 x 4 meter stora: exakt samma storlek som hyddorna på Keddeboplatzen.

Raä 107 låg alltså vid motsatt ände av sjön. Här fanns en bimodal avslagskoncentration som mätte 6 x 4 meter (Fig. 9, 10). Detta var den huvudsakliga fyndspridningen på boplatzen. Den tolkas på samma sätt som på Raä 105: som en hydda. Hyddan har legat på sluttande mark med kortsidan mot sjön, bara ett par meter från stranden. En tunga går ut på hyddans ena långsida, mot V och kan enligt ovanstående resonemang tokas som ingången till hyddan (Fig. 10). Det är av intresse att nästan inga indikationer på aktiviteter påträffades utanför hyddan.

Figur 9. Fotoöversikt, R107, Stora Foskvattnet, Hotagen sn, Jä.

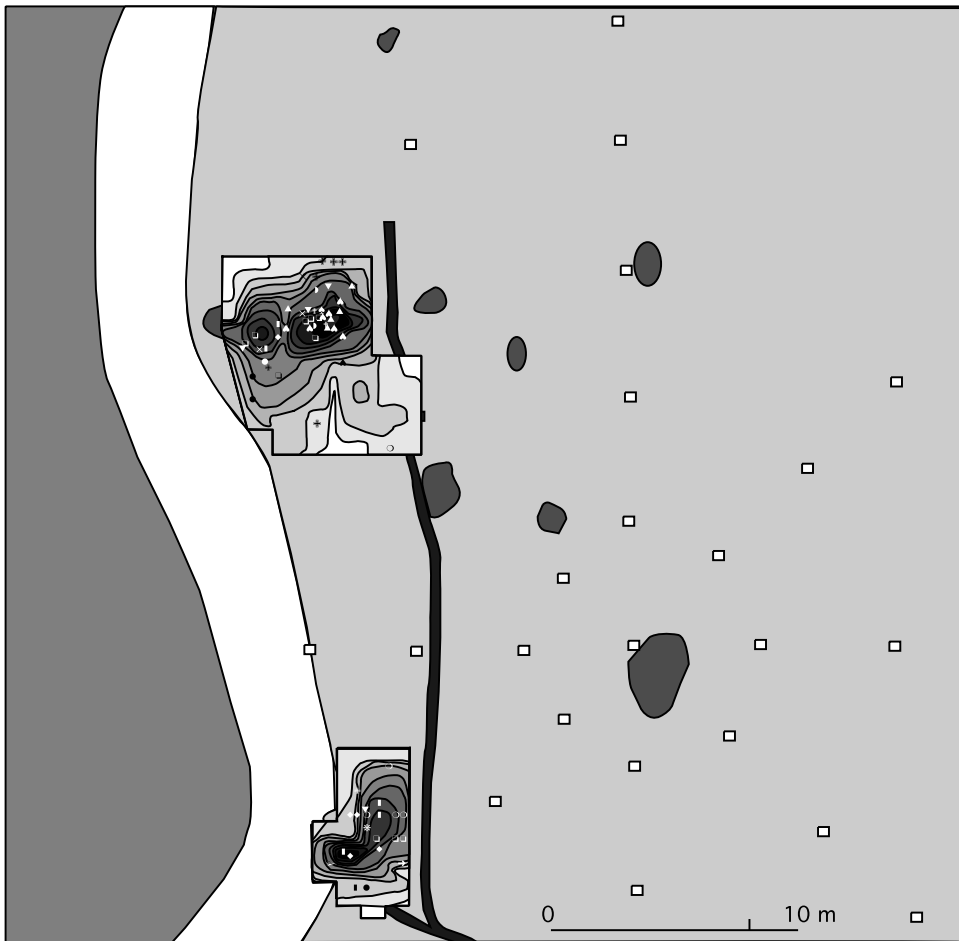

Figur 10.
Bimodal från R107,
Foskvattnet.

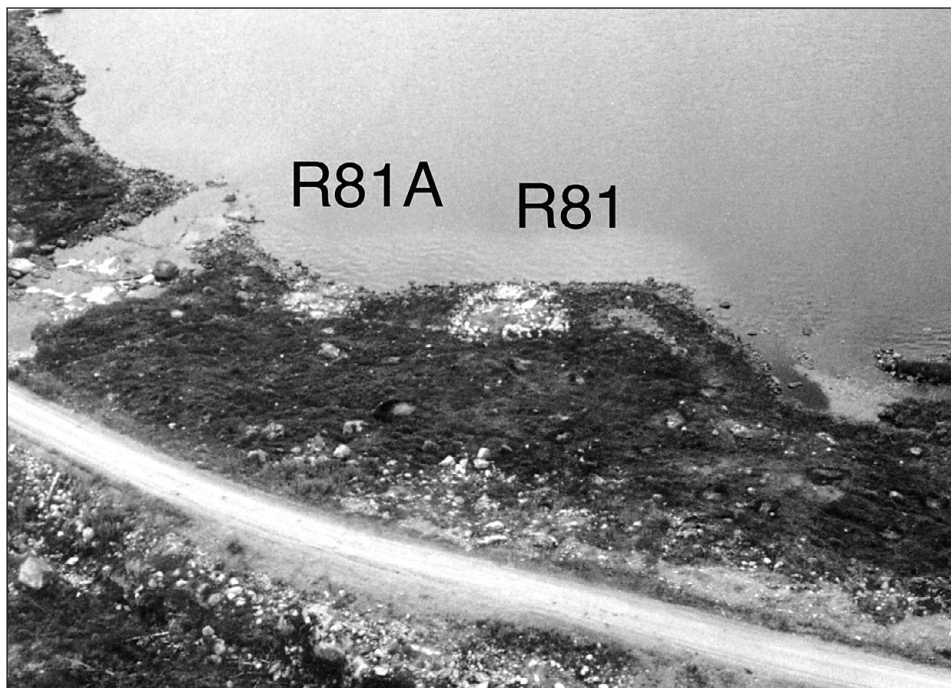
Skrapor förekom i båda delarna av hyddan, liksom knackstenar och kärnor. Ett bifacialt förarbete låg mitt i hyddan. De båda delarna av hyddan kan sägas vara spegelbilder av varandra: här förekommer alltså inte den dualitet som kunde observeras på Raä 105. Det är också skrapor och avslag som är dominerande på Raä 107 och tillverkningen av spetsar indikeras främst genom avlagen och ett enda förarbete. Ingen keramik påträffades här. Sammantaget gör detta att man måste ställa sig frågan om det rör sig om två familjer som har utnyttjat hyddan. Den relativt sparsamma förekomsten av fynd gör att man på liknande sätt som för hydda 2 på Raä 105 kan antaga att den

varit bebodd under en kortare tid. Dateringen för hyddan ligger i så fall i slutet av epineolitisk tid på övergången till yngre bronsålder.

Raä 81 består av två olika bimodala avslagskoncentrationer som ligger mitt på Foskvattnets Ö strand. Avståndet mellan koncentrationerna är 13 m (Fig. 11). Den S av dessa, R81A, ligger bara ett par meter från strandlinjen och Svartån rinner ut i Foskvattnet 7-8 meter S om koncentrationen (Fig. 12). Koncentrationen bildas av avslag av två råmaterial: ljus kvartsit och mörk kvarsit, där den ljusa kvartsiten är den antalsmässigt dominerande. Tillsammans bildar de en 6 x 4 m stor bimodal spridning som här tolkas som en hydda. Denna har legat med långsidan mot sjön. På grund av att koncentrationen skärs i SÖ av schaktkanten, är det svårt att avgöra var ingången kan ha legat. Den ljusa och mörka kvartsiten sammanfaller helt i den N delen av hyddan, medan den ljusa och den mörka kvartsiten ligger i meterrutorna bredvid varandra i S. Fynden av spetsstillverkning i form av förarbeten ligger i den N delen av

Figur 11. Bimodaler från R81, Stora Foskvattnet, Hotagen sn, Jä.

Figur 12. Fotoöversikt, R81, Foskvattnet.

hyddan medan två slipade spetsar av skiffer ligger i den S. Skrapor och retuscherade avslag förekommer i båda delarna av hyddan, men antalet är något större i N.

Den nordliga koncentrationen mäter också 6 x 4 m. Den innehåller avslag av fyra olika slags kvartsit: ljus, grön, mörk och brun. De två första råmaterialen förekommer i hög grad (ca 4300 och 1600 st avslag), medan de två sistnämnda förekommer i mycket mindre grad (ca 100 och 20 st). Den bimodala strukturen är i det närmaste identisk för både den ljusa och den gröna kvartsiten. Hyddan har i detta fall legat med kortsidan mot sjön, ett par meter från strandlinjen. En tunga som går ut mot S från den V delen av hyddan kan vara ingångspartiet. Det går igen i både den ljusa, gröna och mörka kvartsiten. De båda delarna av hyddan har en något olika fördelning mellan rester från spetstillverkning å ena sidan och arbetsredskap som skrapor och retuscherade avslag å den andra. I den Ö delen av hyddan finns något fler förarbeten till spetsar än i den V, även om skillnaden inte är så stor. De färdiga spetsarna och spetsfragmenten ligger dock all i den Ö delen av hyddan. Skraporna visar en intressant fördelning, i den V delen av hyddan ligger de S om avslagstoppen och i den Ö ligger de N om avslagstoppen. De retuscherade avslagen, däremot, sammanfaller med de två topparna. En möjlig tolkning av detta är att hyddans ena del utgör en inverterad bild av den andra, så att man i två motsatta hörn har skrapor och i de två andra motsatta hörnen har avslagstoppar och förarbeten. Det är svårt att säga säkert, men det skulle kunna vara två familjer med mannens och kvinnans

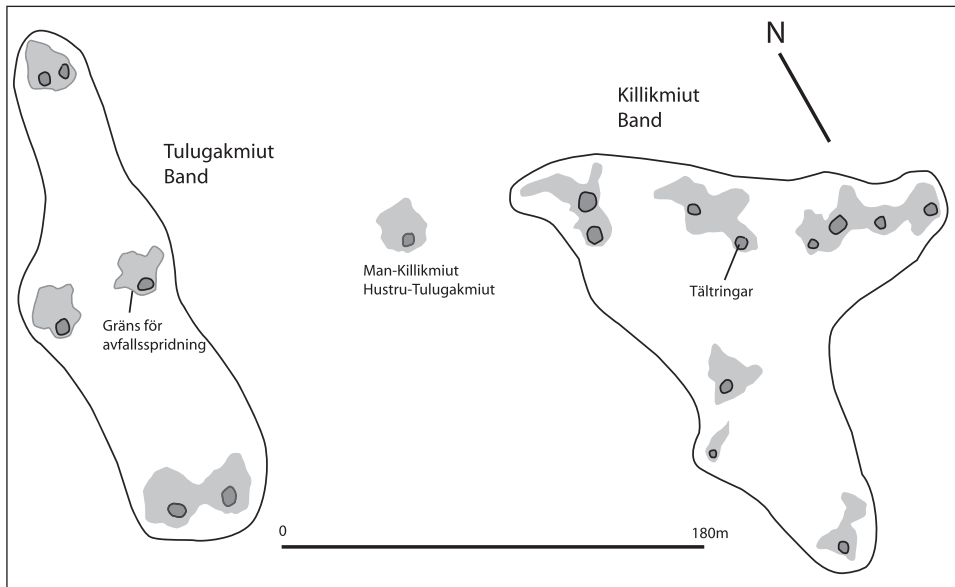
plats omkastade i den andra delen av hyddan. Dateringen från en kolgrop på R81 ligger i slutet av mellanneolitikum och början av senneolitikum. Den är på gränsen till att vara för gammal för de epineolitiska fynden, men det bör noteras att det inte finns asbestkeramik på platsen och frågan är hur långt tillbaka i tiden man kan föra de slagna spetsarna (jämför diskussion i Helskog 1983:59-64). Dessutom är de två skifferspetsarna på R81A indikationer som kan vara samtidigt med groppen.

Samtidighet och tolkningskontext

En central fråga är om de två hyddorna har varit använda samtidigt eller om någon är äldre än den andra. Förekomsten av skifferspetsar på R81A men inte på R81 skulle eventuellt kunna tyda på att denna hydda är äldre. Här kommer vi in på den problematik som nämndes ovan med samtidighet som ett begrepp som är kontextavhängigt. Boplatsebegreppet i sig själv har också en betydelse för hur man tolkar lokalerna socialt, liksom de operationella definitioner man har använt för att definiera boplatser. Riksantikvarieämbetet har t.ex. använt ett fixt avstånd, 150 meter, som gräns för om olika indikationer skall höra till samma boplatz Meschke 1977:32). Ofta har man i det norrländska materialet använt någorlunda sammanhängande fyndspridningar som kriterium för detta, en del försök har också gjorts att dela upp sådana vidare i olika bosättningsfaser (t. ex. Baudou 1977:88-91, Forsberg 1985:220-226, Spång 1997:164-172).

Om man utgår ifrån etnoarkeologiska undersökningar ser man att det sociala rummet organiseras inte bara utifrån funktionella principer, utan i minst lika hög grad utifrån sociala och symboliska dimensioner (Whitelaw 1994). Detta gäller förstås hur man ordnar hushållets rum, men i minst lika hög grad hur man strukturerar och placerar de olika hushållen på en boplatz. Whitelaw har i sin avhandling kunnat visa hur det ofta i fångst samhällen finns en koppling mellan placering av och avstånd mellan hushållsenheter och sociala dimensioner som släktskap och social status (gift/ogift, ung/gammal och så vidare.) (Whitelaw 1989).

Binford har i en senare artikel gått in på dessa problem där han utgår ifrån kartering av Nunamiuteskimåernas olika boplatser under en period strax efter andra världskriget. Han har där kunnat visa hur dessa företeelser (avstånd och innebördes ordning) växlar under olika tider på året och beroende på vilken typ av lokal det gäller (Binford 1991). På vinter- och höstlokaler ligger avståndet mellan hushållen regelmässigt på 20-30 m; på sommarlokaler däremot är avståndet mellan hushållen ca 70 m. På en lokal med en «främling» (en lärare) ligger avståndet mellan hushållen också på ca 70 m, men avståndet till främlingen var 140 m. Inom hushållen (där det förekom flera tält) var avståndet regelmässigt 10-15 m. Vad som ur arkeologisk synvinkel är intressant är också att hushållen definierades av Binford genom fyndspridningen (absolute limit of scatter). På de större boplatserna som redovisas av Binford kan avstånden mellan olika hushåll som mest uppgå till ca 150 m. Få arkeologer skulle väl våga tolka en sådan fyndspridning som impliceras av en av Binfords större boplatser (Fig. 13) som

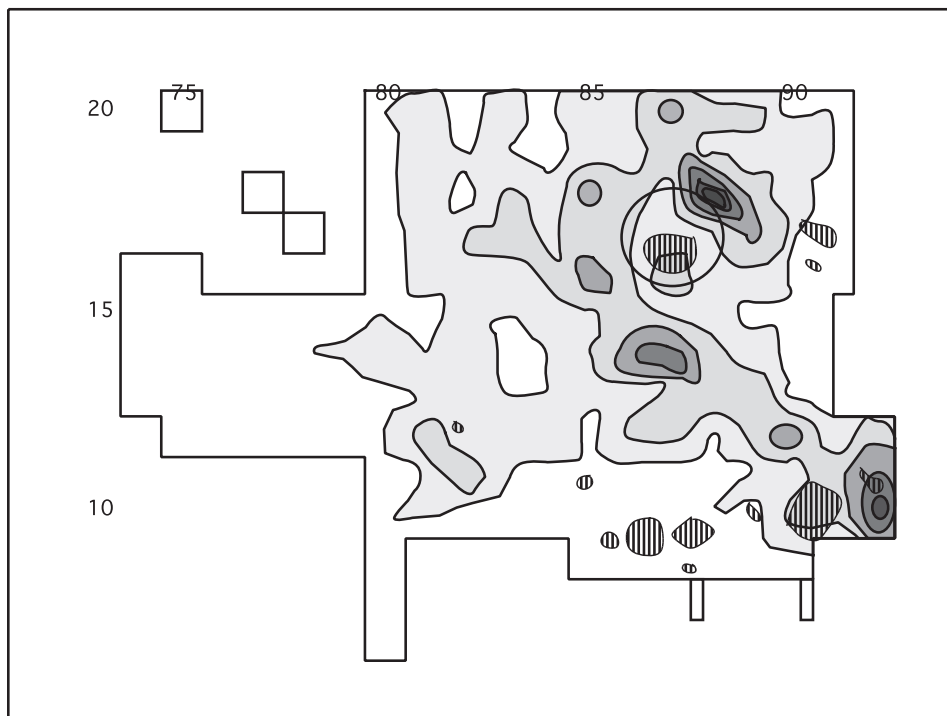
Figur 13. Översiktsplan av basläger för två band av Nunamiuteskimåer (efter Binford 1991)

en enda boplats. En sådan tolkning skulle lätt kunna krossas till ingenting med hjälp av lite källkritik.

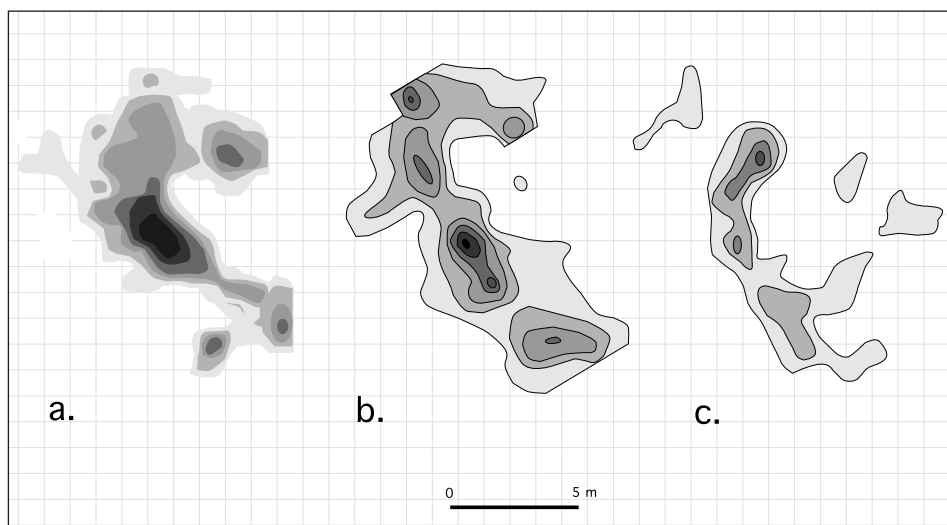
En huvudpöäng här blir att avstånden mellan hushållen inte varierar slumpmässigt, utan regelbundet ligger kring vissa värden. Närmare desto närmare släktkärnan man kommer och längre från varandra ju svagare de sociala banden blir. Man kan naturligtvis inte överföra avstånden direkt till andra områden och tider, men tanken om en avståndshierarki går att använda, t ex vad gäller Foskvattenmaterialet. Som tidigare nämnts håller undertecknad på med en analys av ett större material ifrån hela Norrland. Genom att studera boplatser från förfjällsområdet av liknande typ som R81, 105 och 107 kan en uppfattning av fördelningen av avstånden mellan olika hushållsenheter ernås. Ett återkommande avstånd är 10-15 m mellan de bimodala avslagskoncentrationerna. Detta *kan* tyda på att man här har en samtidighet. Att fyndkoncentrationer som ligger spritt kan utgöra delar av en och samma boplats har bland annat genom refitting visats på den mesolitiska boplatser Raä 181, Högland, Dorotea sn, Lappland (Andersson 1999). Med detta som bakgrund är en tolkningsmöjlighet att R81 och R81A utgör en och samma lokal med två hyddor och totalt fyra familjer.

Raä 75 visar ett helt annorlunda mönster. Avslagen av de fyra vanligaste råmaterialen ligger i en halvcirkelformad fördelning på boplatserns Ö del (Fig. 14). Ingenting som kan tolkas som hyddor eller konstruktioner som har begränsat fyndspridningen kan urskiljas. Halvcirkelns dimensioner är ca 10 x 7 m (N-S). Som nämndes tidigare kan en del av avslagen ha omdeponerats av den bäck som rinner ut i viken, men detta

är inte nog för att förklara halvcirkelformen. Dessutom ligger de olika råmaterialens toppar delvis på olika platser. Att majoriteten av avslagen hör till epineolitisk tid visas av att de tunna avslagen dominerar antalsmässigt. Motsvarigheter till den

Figur 14. Semicirkulär avslagskoncentration, R75, Stora Foskvattnet, Laxsjö sn, Jä.

Figur 15. Semicirkulära avslagskoncentrationer, R75, Foskvattnet; 1231 Vajkijaure, Lule älv och 1233 Herrgården, Lule älv.

halvcirkelformade avlagssamlingen finns faktiskt på andra norrländska boplatser (Fig. 15). På ett par boplatsslokaler vid Luleälven, 1231 Vajkijaure och 1233 Herrgården kan sådana koncentrationer med motsvarande form och storlek iakttagas (Forsberg 1985:Fig.6.48, 6.56 och 6.57).

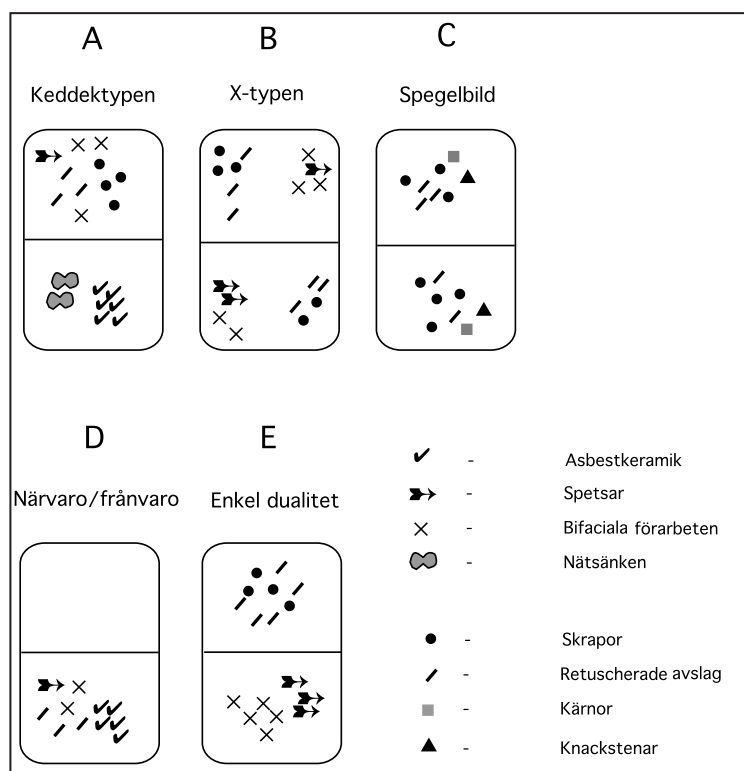
Om man studerar de båda andra boplatserna där detta mönster framträder, ser man att det på alla tre boplatserna är så halvcirkelns öppna del ligger in mot land. På R1231, Vajkijaure kan man se en klar korrelation mellan fyndkoncentrationer och de olika avlagssamlingarna i cirkeln. Detta mönster är dock inte lika klart på de båda andra lokalerna. Om man studerar antalet avlagsskoncentrationer och diametern på halvcirkeln ser man en klar korrelation: på R1233, Herrgården är antalet koncentrationer 4 och diametern 8 m. På R75, Foskvattnet är antalet koncentrationer 5 och diametern 10 m, och på R1231 är antalet koncentrationer 6 och diametern 12 m. Kan det vara så att man här har ett sådant mönster som beskrivs i Whitelaws avhandling, där vindskydd sätts upp på korttidslokaliteter och varje vindskydd har sin associerade avfallshög? (Whitelaw 1994:Fig. 18). Det skulle stämma med den begränsade mängden färdiga redskap på R75. Grundlaget för denna tolkning är dock relativt magert, och man borde iakta detta mönster på fler norrländska lokaler ifall man skulle gå vidare med tolkningen.

Variation i hyddans uppdelning

Vi har redan sett att även om vi har ett grundmönster i hyddorna under epineolitisk tid (uppdelning i två halvor), så finns det också en viss variation i vilka fynd som förekommer i de olika halvorna. Vid en genomgång av de analyserade hyddorna så kan man urskilja fem olika slags fördelningar av fyndmaterial (Fig. 16). Den första «typen» av spridning har jag kallat «Keddektypen» (Fig. 16A) efter spridningsmönstret i en av hyddorna på Keddeboplatsen vid Lilla Lule älv (Forsberg 1985:201-206). Här förekommer förarbeten till spetsar, skrapor och retuscherade avslag i den ena halvan av hyddan och keramik, nätsänken med mera i den andra. Fler exempel av denna typ finns på R105, Foskvattnet; T231, Kultsjön, Vilhelmina sn, La och R296, Sädvajaure, Arjeplog sn, La. Här finns en dualitet mellan de olika halvorna av hyddan så att en halva har redskap och rester efter bearbetning av olika typer av råmaterial, medan den andra halvan har spår av helt andra aktiviteter. Den andra typen av spridning har jag kallat för «X-typen». I denna finns en omvänd dualitet så att skrapor och retuscherade avslag finns i två motstående hörn av hyddan, medan spetsar och förarbeten finns i de övriga två motstående hörnen (Fig. 16B). Exempel på denna typ är R81, Foskvattnet och Valsjöbyn, Hotagen sn.

I den tredje typen (Fig. 16C) utgör de båda halvorna av hyddan spegelbilder av varandra så att skrapor, förarbeten, kärnor och knackstenar förekommer i båda halvorna. Exempel på denna typ av spridning finns i R107 och R81A, Foskvattnet och i en av hyddorna på Keddeboplatsen vid Lule älv (Forsberg 1985:201-206). Dualiteten i den fjärde typen av spridning består av närvaro/frånvaro av fynd: den

ena halvan har fynd av keramik, skrapor med mera medan den andra halvan saknar fynd (Fig. 16D). R105b, Foskvattnet är ett exempel på denna slags fyndspridning. Den femte och sista typen av fyndspridning utgörs av en enkel dualitet, där skrapor och retuscherade avslag förekommer i den ena halvan och spetsar och förarbeten i den andra (Fig. 16E). Exempel på denna typ av spridning finns bland annat på T231a, Kultsjön och R271a, Herranjarka, Arjeplog sn, La (Bergman 1995:175).

Figur 16.
De fem olika typerna av fyndspridning som iakttagits i hyddor från tidig metalltid.

Traditionellt har olika kategorier av redskap hänförs till män eller kvinnor. Föremål som har med jakt att göra har hänförs till män och föremål som har med – husliga aktiviteter att göra har hänförs till kvinnor. Att det etnografiska materialet i vissa fall styrker ett sådant synsätt har utgjort det främsta argumentet för detta. Det är då viktigt att påpeka att det finns en större variation i det etnografiska materialet på denna punkt än vad man normalt har erkänt (Gero 1991, Janes 1983). Bilden kan delvis bero på en snedfördelning i de etnoarkeologiska studierna och ett snedvridet val av etnografiska exempel (Engelstad 1991:51).

Det finns också som nämnts ovan en tendens att i arkeologiska tolkningar (även i de tolkningar som förs fram i denna artikel) tolka hus som «familjehus». I sin artikel om gender och rumslig strukturering av det sociala rummet påpekar Engelstad att det oftast är en stereotyp bild av familjen som associeras med ett hus (Engelstad 1991:50).

Den arkeologiska familjen antas ofta implicit vara en kärnfamilj med två vuxna och två-tre barn och även om man ibland använder begreppet multifamilj, är det ändå kärnfamiljen som antas vara «kärnan». Man måste dock hålla i minnet att det finns många andra sociala enheter än kärnfamiljen som kan tänkas kopplas till hushåll av olika slag. Dessutom måste man inse att hushåll och familjer var dynamiska enheter som förändrades under olika tider av året och under olika faser av livet. Man kan alltså alldeles säkert förutsätta en omfattande variation i hushållens sammansättning också under förhistorisk tid.

Det finns också gott om exempel på andra typer av hus. Engelstad nämner ett exempel från skolksamiskt område där män och äldre pojkar flyttade ut till ytterkusten, medan kvinnor, barn och äldre män fanns längre in i fjorden. Här får vi alltså lokaler med en dominans av antingen män eller kvinnor. I ett försök att studera fördelningen av tillverkning och användning av olika slags redskap mellan de olika könen har Boismier bland annat visat att tillverkning av redskap på vinterboplatserna ofta skedde i ett speciellt manligt «klubbhus» – ett *kashim* – där männen från de olika familjerna arbetade och också utförde vissa ritualer (Boismier 1991:199). Hus med speciell funktion var också de så kallade «svetthusena» som skiljde sig totalt från de andra husen. Det finns alltså anledning att vara medveten om att det finns rum för många olika tolkningar av de mönster vi finner i det arkeologiska materialet.

Den tolkning av Foskvattnethyddorna som förs fram här kan betecknas som en tolkning som delvis bygger på den traditionella uppdelningen av aktiviteter mellan könen på samma sätt som Nærøys tolkningar av de mesolitiska boplatserna på Vestlandskusten (Nærøy 2000). Jag är fullt medveten om att de mönster som presenterats här kan och bör tolkas också på andra sätt. Genom att presentera mönstren och tolkningen hoppas jag dock initiera en diskussion som rör ett konkret material och en konkret tid och plats snarare än en allmän diskussion om att allt är möjligt.

En av utgångspunkterna är att det har förekommit tillverkning av jaktredskap i hyddorna. Om de bifaciala förarbetena har varit knivar som Engelstad föreslår (1991:51), borde inte en hög frekvens av avslag i samma råmaterial som härrör från bifacial reduktion finnas på samma plats. Förekomsten av färdiga spetsar i en del hyddor kan tyda på att man har sysslat med underhållsarbete av olika slag: omskaftning och/eller omskärpning av pilar t.ex. Denna tillverkning/reparationsverksamhet har i denna tolkning satts i samband med män.

Skrapor och retuscherade avslag förekommer i stort sett alltid tillsammans i hyddorna och räknas därför som tillhörande samma aktivitetssätt (activity set). Engelstad påpekar att man måste ta hänsyn till att skrapor kan ha använts på olika råmaterial och i helt olika aktiviteter och därför inte automatiskt alltid kan hänföras till de kvinnliga aktiviteterna (1991:51). Som tidigare har nämnts har dock den enda mikroskadeanalysen av skrapor i hyddor av den typ som diskuteras här visat att man använt dem på mjuka material som t. ex. skinn eller kött (Broadbent 1985:289-292).

Därför tolkas de primärt här som indikatorer på kvinnliga aktiviteter som Boismier har identifierat i sin etnohistoriska studie: skinnarbete, klädtillverkning och beredande av föda (Boismier 1991:Tab. 4).

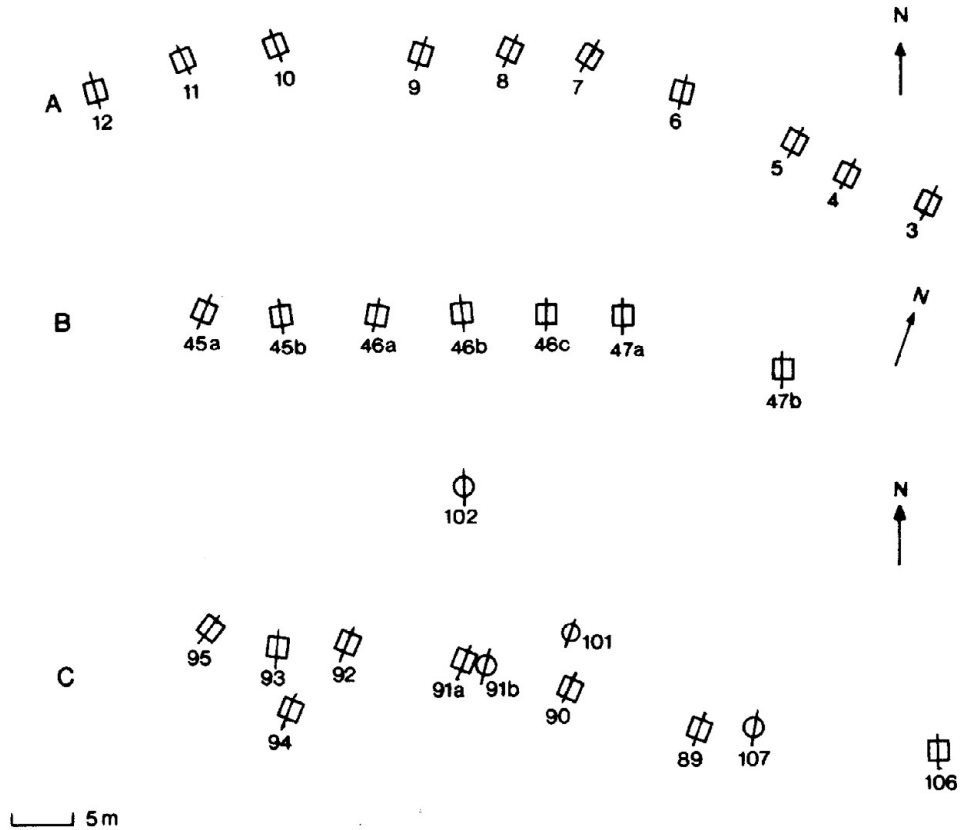
Keramiken har av de flesta knutits till hushållssfären och där till kvinnor (antingen explicit eller implicit). Boismier kommer fram till samma slutsats i sin etnohistoriska genomgång: kvinnor har tillverkat och primärt använt keramiken (1991:206). Bolin verkar också knyta keramiken till hushållssfären och till ett exogamt giftermålssystem och även om han inte säger det rent ut verkar det som om han med detta menar att det är kvinnor som rör sig och tar keramikstilen med sig (Bolin 1996). Det finns dock skäl att se på keramiken på ett mer mångdimensionellt sätt. I flera arbeten har resultat framkommit som visar på asbestgodsets koppling till metallhantverk (Hood & Olsen 1988; Hulthén 1991; Spång 1997). Har detta hantverk utförts av kvinnor eller män? Har kvinnor producerat kärl som män sedan använt? Den asbestkeramik som förekommer i hyddorna kan dock säkerligen tolkas som hushållsanknuten eftersom det är svårt att tänka sig ett omfattande metallhantverk inne i hyddorna.

Ett fenomen som diskuterades ovan är förekomsten av två hyddor på ett avstånd av ca 10 m från varandra. Som vi har sett tolkas de här som tillhörande samma lokal och således utgörande samma sociala enhet. Binfords artikel visar på ett återkommande avstånd mellan hyddor tillhörande samma hushåll på 10-19 m (1991:70). På två av Foskvattnetlokalerna (R105 och R81) förekommer detta. På båda lokalerna tillhör hyddorna olika spridningstyper (Fig. 16). På R105 hör de till typerna A och D, medan de på R81 hör till typerna B och C. I Binfords arbete finns det ofta i hushållen två hyddor med gifta par i den ena och ogifta släktingar (söner, farbröder e. l.) i den andra. Det kan röra sig om samma förhållande på Foskvattnetlokalerna. Utifrån detta kan man se boplatserna vid Foskvattnet under epineolitikum som hushåll som bestått av både män och kvinnor, men där inte alla hushåll nödvändigtvis har utgjorts av den klassiska kärnfamiljen, utan också hushåll bestående av ogifta medlemmar och kanske också av endast ett vuxet kön. Hyddan på Raä 107 kan eventuellt vara ett sådant exempel, men den kan också som ovan nämnt tolkas som en hydda med två familjer utan rumsligt utmärkt genderstruktur. Sammantaget har jaktgrupperna vid Foskvattnet enligt tolkningarna ovan för det mesta bestått av 1-2 hushåll med familjer och också ogifta medlemmar.

Socialt rum och boplatstruktur på tidiga samiska boplatser

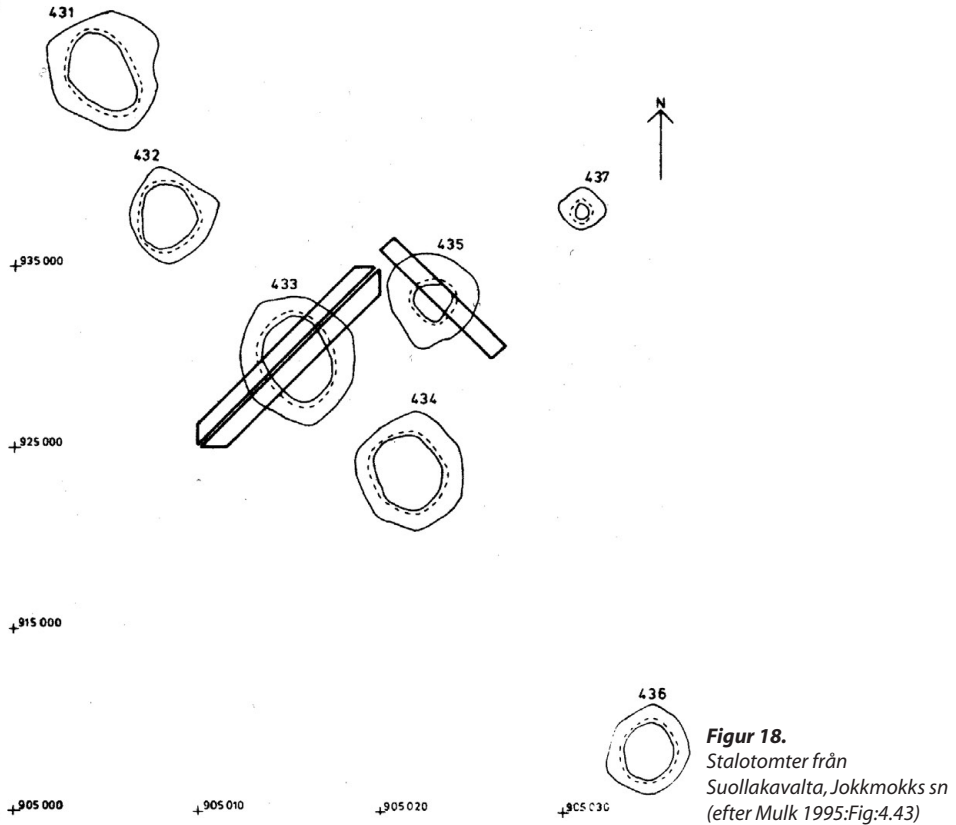
Flera studier av boplatstruktur och socialt rum har gjorts med utgångspunkt i boplatsmaterialet från vikingatid och tidig metalltid (Bergman 1990; Storli 1994; Mulk 1995). Bergman har studerat förekomsten av härdar i skogslandet nära Arjeplog i Lappland (Fig. 17). Här finns det grupper av härdar, vanligen med 3-5 härdar i rad (Rackträsk), men det finns också ett exempel på 6-10 härdar i rad (Mattaure). Härdar från Rackträsk har daterats till olika faser av yngre metallålder (Kr.F. – 1200 e.Kr.) (1990:276). Detta tyder på förekomsten av ett antal kåtor i rad

som utgör en social grupp vanligen bestående av 3-5 enheter. Bergman sätter dessa och närliggande fångstgropssystem i samband med vildrensfångst. Avståndet mellan härdarna i skogslandet är mellan 5–10 m. Detta innebär att kåtorna i så fall i princip har stått vägg i vägg.

Figur 17. Härdar från Stora Mattaure; Arjeplogs sn, La (efter Bergman 1990:Fig. 5).

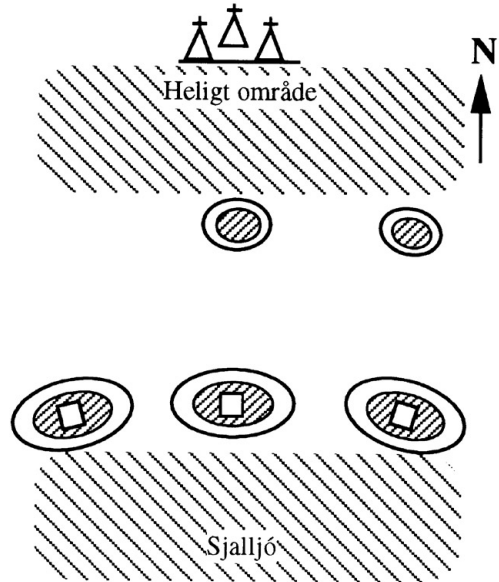
Boplatserna i fjällområdet, de så kallade «stalloboplatserna» har studerats ingående i en avhandling av I-M Mulk. Här visar hon att de ofta förekommer i grupper på 3–5 tomtningar. Hon nämner inte specifikt avstånden mellan tomtningarna, men om man studerar hennes planteckningar, ser man att de regelmässigt ligger omkring 5–10 m från varandra (Fig. 18, Mulk 1995:Fig. 4.21, 4.37, 4.43, 4.60). Det finns dock också här ett par exempel där tomtningarna ligger vägg i vägg (1995:Fig. 4.41). Mulk visar i sin avhandling att tomtningarna förekommer i rader eller svaga halvcirklar tillsammans med kokgropar. Hon har formulerat en generell modell som utgår ifrån stalloboplatserna och samisk religionshistoria, där baksidan av kåtorna vätter mot det heliga området i norr. Mellan kåtorna och det heliga området ligger ekonomianläggningarna (kokgroparna). Mot syd ligger huvudingången till kåtan och den vätter mot gårdsplanen eller *sjalljo* (Fig. 19).

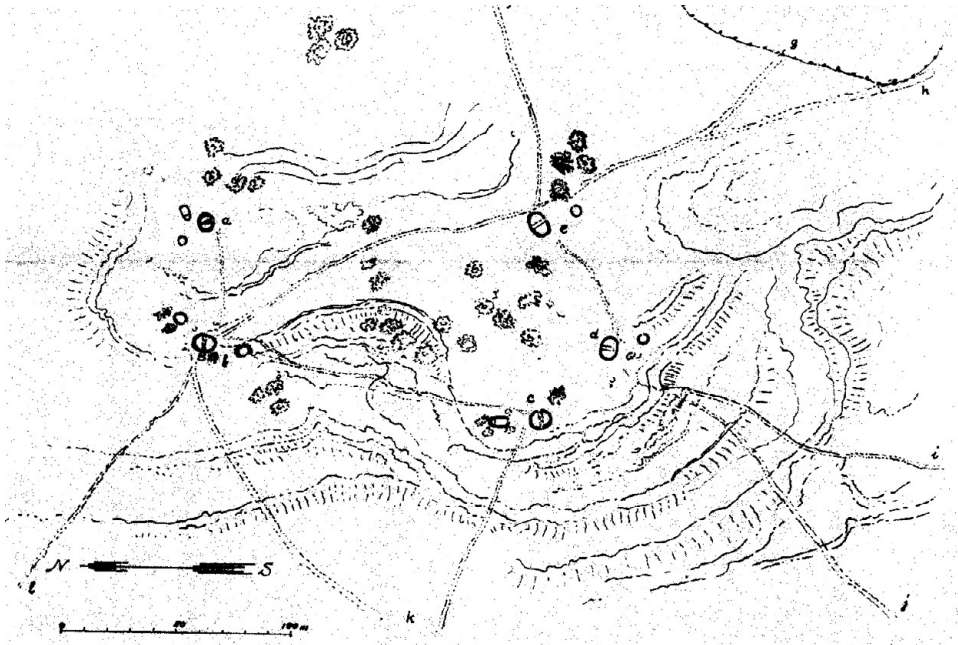
Figur 18.
Stallotomter från
Suollakavalta, Jokkmokks sn
(efter Mulk 1995:Fig.4.43)

När det gäller den rumsliga organiseringen av kåtans inre, har flera författare utgått ifrån G Ränks modell (Ränk 1951; Yates 1989). Mulk gör en analys av det fåtaliga fyndmaterial som finns från stallotomterna (1995:Fig. 7.17). Inga klara uppdelningar av manligt-kvinnligt kan urskiljas. Kan detta bero på att inga sådana mönster fanns under denna tid? Detta är en klar möjlighet, men vi har också sett att under tidig metalltid kan man urskilja klara rumsliga strukturer i hyddorna och vi vet från historiska källor att under nyare tid har det också förekommit regelbundenheter, vilka bland annat ligger till grund för Yates tolkning. Kan det vara så att fyndmaterialet från de samiska tomtningarna är för fåtaligt för att tillåta ett mönster att framträda? Om man studerar Mulks sammanställning av detta fyndmaterial, ser man att det endast rör sig om 5 tomtningar med fler än 10 fynd (Fig. 7.17). De flesta fyndkategorier som listas upp i analysen utgörs av färdiga föremål eller föremål som är relativt stora. Fördelen med materialet från tidig metalltid är att det oftast är avfallsmaterial och material som är fragmenterat och sannolikt har blivit nedtrampat i bostadsytan. Detta kan vara en avgörande skillnad mellan boplatserna från tidig metalltid och boplatserna från sen järnålder och medeltid.

Det finns som vi har sett ovan dokumentation och diskussioner om den rumsliga strukturen i den samiska kåtan under nyare tid. Däremot har det sällan i denna diskussion tagits upp den rumsliga organiseringen av boplatserna under denna tid. Ernst Manker har dock skrivit två korta, deskriptiva artiklar om organiseringen av sydsamiska visten (Manker 1966, 1969). Av dessa artiklar framgår det att det i de sydsamiska samevisterna från sen tid förekommer mycket större avstånd mellan de olika familjernas kåtor (Fig. 20). Vad som är intressant i jämförelse med de förhistoriska och tidighistoriska boplatserna är organiseringen av varje familjs kåtaplats (Fig. 21). Här ser vi att ovala bågstångskåtor ca 5 x 4 m stora nyttjades som bostäder, men att det också fanns en mindre förrådsåta 5-10 m ifrån den större kåtan. I bakkanten av kåtaplatsen fanns också en förrådsanläggning, medan dörrarna på båda kåtorna vätte mot gårdsplanen på andra sidan.

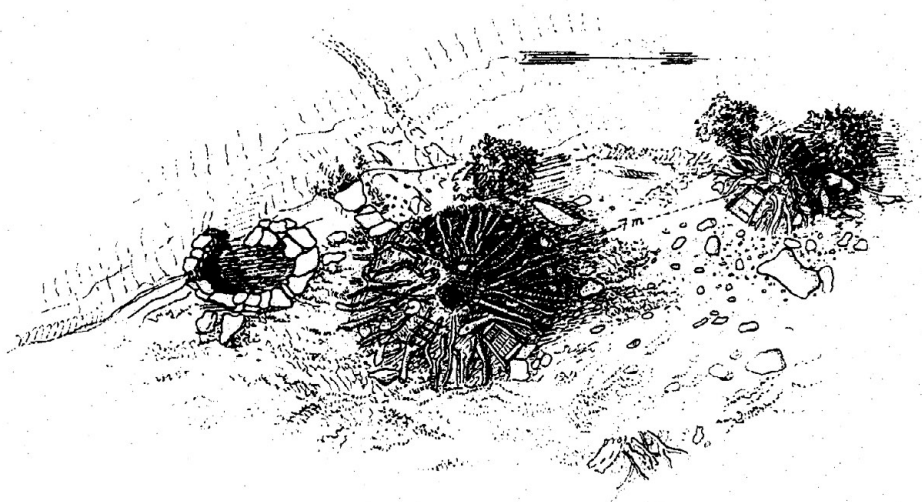
Figur 19. Mulks modell för boplatstruktur på de samiska boplatserna (efter Mulk 1995:Fig:7.13).

Figur 20. Kroktjärnvallen, sydsamiskt sommarviste i norra Jämtland (efter Manker 1969:Fig.11)

Stabilitet och förändring i boplotsstruktur och socialt rum på protosamiska och samiska boplatser under 4000 år.

Det finns många drag av hur boplatssytan har använts som ger ett intryck av kontinuitet. Flera aspekter av Mulk's modell med en linjär eller svagt halvcikelformad organisering

Figur 21. Jonassons kåtaplats, Kroktjärnvallen (efter Manker 1969:Fig.14).

av hyddorna kan också ses på de protosamiska boplatserna från epineolitisk tid och tidig metalltid. Boplatserna Keddek och R81 Foskvattnet är goda exempel på detta. Också disponeringen av boplatssytan med en gårdsplan framför hyddorna (oftast mellan hyddorna och stranden) går igen. Avståndshierarkin mellan hyddorna är lika både hos de så kallade stalloboplatserna och hos de tidigmetalltida förfjällsboplatserna.

På båda dessa boplatstypologier finns det oftast 3-5 familjeenheter (i vid mening). På stalloboplatserna förekommer dessa som enskilda enheter i var sin hydda, medan det på förfjällsboplatserna ofta rör sig om två familjeenheter per hydda. Huruvida denna skillnad också betyder en skillnad i social struktur mellan de tidigmetalltida samhällena och samhällena under samisk järnålder och medeltid är en intressant och komplicerad fråga som inte skall tas upp vidare här, men min tolkning är att det kan se ut som om vi får en förändring här någon gång under de första århundradena e.Kr.

Både förfjällsboplatserna och stalloboplatserna har tolkats som basläger för jakt av ren (Forsberg 1985, 1989; Bergman 1995; Mulk 1995; Spång 1997). Det innebär att det är av intresse att se strukturerna i hyddorna i ljuset av detta. Man har diskuterat huruvida jaktgrupperna bestod av yngre män (så kallade *task groups*) eller om hela den reproduktiva enheten har följt med från skogslandet upp i fjällen. Utifrån strukturen i hyddorna verkar den senare tolkningen stämma bäst, även om vi har sett ovan att det finns en variation av hur hyddorna har använts och vilka sociala enheter som har

funnits där. Det verkar också som om dessa hyddgrupper ligger spridda i älvdalarna så att varje jaktgrupp besitter ett område fokuserat runt ett mindre vattendrag som går från fjällheden ned till de större älvdalarna (Forsberg 2003:Fig. 13). Detta mönster liknar också det etnografiskt observerade mönstret med så kallade family hunting grounds (Leacock 1969).

De sydsamiska boplatserna från senare tid verkar dock ha en annan organisering, vilket kanske inte är så underligt med tanke på att man har en omläggning från jaktsamhälle till full rennomadism under senmedeltid/nyare tid. Det finns dock kvar ett par drag ifrån tidigare organisering av boplatser som t.ex. gårdsplan framför hyddan och en «bakgård» med förvaringsanläggningar (Fig. 21).

Det som trots allt slår en är den relativa kontinuitet som verkar finnas genom flera tusen år. Detta skall inte ses som konservatism eller traditionalism. Vi ser samtidigt hur många olika aspekter förändras genom århundradena. En större studie än denna behövs för att komma längre in i problematiken. En sådan pågår också för närvarande med ett material som består av undersökta boplatser från tidig metalltid och samisk järnålder från södra Norrland till Finnmark.

Summary

Saami and protosaami sites from the mountain and pre-mountain areas of western Norrland were analyzed according to site organization, social space and group composition. On the epineolithic and Early Metal Age sites, bimodal flake concentrations ca 6 x 4 m large, were interpreted as the negative imprints of huts. These types of flake concentrations occur in the premountain area from Härjedalen all the way up to Finnmark. This is an extensive area, over 1000 km long as the crow flies.

The huts seem to be organized in groups of 2-3 huts on each site with distances of 5-15 m between the huts. The pattern of the flake and tool distributions as well as the presence of features like hearths or heaps of fire-cracked stones were used to distinguish five different types of patterning. These were interpreted as the results of differing social patterning within the hut. A different type of find distribution on a few sites (a semicircle with several concentrations) was tentatively interpreted as the result of shorter occupations with windbreaks.

The sites from the Saami Iron Age, discussed by Bergman and Mulk (1995) showed many similarities with the organization of the earlier sites. However, there were also a few differences, most notably in the structuring of the space within the huts. A few sites from historical times were also compared to the prehistoric huts and showed a marked difference both in the site organization but also in the ordering of social space within the hut.

Litteratur

- Andersson, B. 1999 *Människan i Norrland under mesolitikum. En bearbetning av tre boplatser med hjälp av sammanfogning av avslag och bruksskadeanalys*. Arkeologiska studier vid Umeå Universitet 6. Umeå.
- Baudou, E. 1977: Den förhistoriska fångstkulturen i Västernorrland. *Västernorrlands Förhistoria* 1977, s. 11–152. Härnösand.
- Bergman, I. 1990. Rumsliga strukturer i samiska kulturlandskap. En studie med utgångspunkt i två undersökningar inom Arjeplogs socken, Lappland. *Fornvännen* 85:273-282.
- Bergman, I. 1995. *Från Döudden till Varghalsen. En studie av kontinuitet och förändring inom ett fångstsamhälle i övre norrlands inland, 5200 f.Kr. – 400 f.Kr.* Studia Archaeologica Universitatis Umensis 7. Umeå.
- Bergman, I., Forsberg, L. & Westfal, U. 1980. Hur produktionssätt och ekologiska faktorer bestämmer kulturutvecklingen inom det boreala ekosystemet. *Kontaktstencil* 18:140-145.
- Binford, L. R. 1991. When the going gets tough the tough gets going: Nunamiut local groups, camping patterns and economic organization. I: Gamble, C. & Boismier, W. (red.) *Ethnoarchaeological Approaches to Mobile Campsites: Hunter-Gatherer and Pastoralist Case Studies*. Ethnoarchaeology Series 1, International Monographs in Prehistory, s. 25-137. Ann Arbor.
- Boismier, W. A. 1991. Site formation among sub-arctic peoples: an ethnohistorical approach. I: Gamble, C. & Boismier, W. (red.) *Ethnoarchaeological Approaches to Mobile Campsites: Hunter-Gatherer and Pastoralist Case Studies*. Ethnoarchaeology Series 1, International Monographs in Prehistory, s. 189-214. Ann Arbor.
- Bolin, H. 1996. Kinship, Marriage and Traces of Social Interaction. Aspects on the hunter-gatherer societies in northern Sweden during the Bronze Age and early Iron Age. *Current Swedish Archaeology* 4:7-19.
- Broadbent, N. D. 1985. Excursus 1. Analysis of scraper wear: comparisons of four sites on the River Luleälv. I: Forsberg, L. (red.) *Site Variability and Settlement Patterns. An analysis of the hunter-gatherer settlement system in the Lule River Valley, 1500 B.C. - B.C./A.D.* Archaeology and Environment 5, s. 289-292. Umeå.
- Christiansson, H. 1961 Kring stenåldern i övre Norrland. *Västerbotten* 1961:111-184.
- Engelstad, E. 1991 Gender and the use of household space: An Ethnoarchaeological approach. I: Gron, O., Engelstad, E. & Lindblom, I. (red.) *Social Space. Human Spatial Behaviour in Dwellings and Settlements*, s. 49-54. Odense.
- Forsberg, L. 1984. A multivariate analysis of Hunting and Fishing Sites on the River Umeälv, Northern Sweden. I: Baudou, E. (red.) *Papers in Northern Archaeology*. Archaeology and Environment 2, s. 31-44. Umeå.
- Forsberg, L. 1985. *Site Variability and Settlement Patterns. An analysis of the hunter-gatherer settlement system in the Lule River Valley, 1500 B.C. - B.C./A.D.* Archaeology and Environment 5. Umeå.
- Forsberg, L. 1989. Economic and social change in the interior of Northern Sweden 6000 B.C. - 1000 A.D. I: Larsson, T.B. & Lundmark, H. (red.) *Approaches to Swedish Prehistory*. BAR International series 500, s. 55-82. Oxford.
- Forsberg, L. 1996a. The Earliest Settlement of Northern Sweden - Problems and Perspectives. I: Larsson, L. (red.) *The Earliest Settlement of Scandinavia and its relationship with neighbouring areas*. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8°, No. 24, s. 241-250. Stockholm.
- Forsberg, L. 1996b. Forskningslinjer inom tidig samisk förhistoria. *Arkeologi i Norr* 6/7:165-186.
- Forsberg, L. 2003. Förhistoriska fångstsamhällen i Indalsälvens avrinningsområde. De arkeologiska undersökningarna vid Foskvattensjöarna i norra Jämtland. *VITARK* 3:41-70. Trondheim.
- Forsberg, L. & Westfal, U. 1978. Jaga produktivkrafterna! *Kontaktstencil* 15:95-100.
- Gadamer, H-G. 1975. *Truth and method*. London.
- Gero, J.M. 1991. Genderlithics: Women's Roles in Stone Tool Production. I: Conkey, M.W. & Gero, J.M. (red.) *Engendering Archaeology. Women and Prehistory*, s. 163-193. Oxford.

- Grøn, O. 1995. *The Maglemose Culture. The reconstruction of the social organization of a mesolithic culture in Northern Europe*. BAR International Series 616. Oxford.
- Helskog, E.T. 1983. *The Iversfjord Locality*. Tromsø Museums Skrifter XIX. Tromsø
- Holm, L. 1991. *The use of stone and hunting of reindeer. A study of stone tool manufacture and hunting of large mammals in the Central Scandes c 6000-1 B.C.* Archaeology and Environment 12. Umeå.
- Hood, B. & Olsen, B. 1988. Viridnejvre 112. A Late Stone Age – Early Metal Period site in interior Finnmark, North Norway. *Acta Arcaologica* 58:105-125.
- Hvarfner, H. 1957-58. Rapport över kulturhistoriska undersökningar vid Malgomaj inom Ängermanälvens källområden, Vilhelmina socken, Lappland. Rapport, Riksantikvarieämbetet, Stockholm.
- Hulthén, B. 1991. On Ceramic Ware in Northern Scandinavia during the Neolithic, Bronze and Early Iron Age. *Archaeology and Environment* 8. Umeå.
- Janes, R.R. 1983. *Archaeological Ethnography among MacKenzie Basin Dene. Canada*, Arch.inst. N.A. Technical Paper 28. Calgary.
- Knutsson, K., Lindgren, C., Hallgren, F. & Björck, N. 1999. The Mesolithic in Eastern Central Sweden. I: Boaz, J. (red.) *The Mesolithic of Central Scandinavia*. Universitetets Oldsaksamlings Skrifter, Ny rekke nr. 22. Oslo.
- Leacock, E. 1969. The Montagnais-Naskapi Band. I: Damas, D. (red.) *Contributions to Anthropology: Band Societies*. Bulletin of the National Museum of Canada 228, s. 1-17. Ottawa.
- Linder, A. 1966. C14-dateringar av norrländsk asbestkeramik. *Fornvännen* 1966:140-153.
- Loeffler, D. & Westfal, U. 1985. A Well-preserved Stone Age Dwelling Site. Preliminary Presentation of the Investigations at Vuollerim, Lappland, Sweden. I Backe, M. et al. (red.) *In Honorem Evert Baudou*. Archaeology and Environment 4, s. 425-434. Umeå.
- Lundberg, Å. 1986. Skärvtensvallar i Norrland. I Lundberg, Å., Rydström, G. og Spång, L.-G. (red.) *Studier i Norrländsk forntid II: Acta Bothniensia Occidentalis*. Skrifter i västerbottensk kulturhistoria 8, s. 81-99. Umeå.
- Lundberg, Å. 1997. *Vinterbyar – ett bandsamhälles territorier i Norrlands inland 4500-2500 f.Kr.* Studia Archaeologica Universitatis Umensis 8. Umeå.
- Manker, E. 1966. Raukasjö och Lobbertjärn. Fältanteckningar från två jämtländska lappvisten. *Jämten* 1966:73-93.
- Manker, E. 1969. Kroktjärnvallen. Anteckningar från ett sydsamiskt sommarviste 1943. *Jämten* 1969:38-55.
- Meschke, C. 1977. *Early Norrland sites on the Umeälven*. Early Norrland 3. KVHAA, Stockholm.
- Mulck, I.-M. 1985. *Sirkas – ett samiskt fångstsambälle i förändring Kr.f. – 1600 e.Kr.* Studia Archaeologica Universitatis Umensis 6. Umeå.
- Nærøy, A. J. 2000. *Stone Age Living Spaces in Western Norway*. BAR international series 857. Oxford.
- Olofsson, A. 1995. *Kölskrapor, mikrospånkärnor och mikrospån. En studie i nordsvensk mikrospånteknik*. Arkeologiska studier vid Umeå universitet 3. Umeå.
- Olofsson, A. 2003. *Pioneer Settlement in the Mesolithic of Northern Sweden*. Archaeology and Environment 16. Umeå.
- Riches, D. 1982. *Northern Nomadic Hunter-Gatherers. A Humanistic Approach*. Studies in Anthropology. London.
- Ränk, G. 1951. *Das System der Raumeinteilung in den Behausungen der nordeurasischen Völker*. Institut för folklivsforskning. Stockholm.
- Selinge, K-G. 1976 *Människan i landskapet. Förhistoriska kulturmiljöer i Jämtland och Härjedalen*. Fornvårdaren 14. Östersund.
- Spång, L-G. 1997 *Fångstsambälle i handelssystem. Åsele lappmark neolitikum-bronsålder*. Studia Archaeologica Universitatis Umensis 9. Umeå
- Storli, I. 1994. «Stallo»-boplassene. *Spor etter de første fjellsamer?* Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Serie B, Skrifter 90. Oslo.

- Tanner, A. 1979 *Bringing Home Animals: Religious Ideology and Mode of Production of the Mistassini Cree Hunters*. London.
- Whitelaw, T.M. 1989 *The Social Organization of Space in Hunter-Gatherer Communities: Some Implications for Social Inference in Archaeology*. Upublicert Ph. D. Avhandling, University of Cambridge.
- Whitelaw, T.M. 1994 Order without architecture: Functional, Social and Symbolic Dimensions in Hunter-Gatherer Settlement Organization. I: Pearson, M. P. & Richards, C. (red.) *Architecture and order: approaches to social space*, s. 217-243. London.
- Yates, T. 1989. Habitus and social space: some suggestions about meaning in the Saami (Lapp) tent ca. 1700-1900. I: Hodder (red.) *The Meaning of Things. Material Culture and Symbolic Expression*, s. 249-265. London.

